

մէջ պապը ողջ է, ինքն է միակ հայրն. և զինքը հայր կը կոչէ՝ ոչ միայն իւր որդին, այլ և նորա որդին ևս. իսկ վերջինս իւր բուն հօրը պարզապէս եղբայր անունը կու տայ, որ թուրքերէն կ'ըսուի ախպար **آخا**. Ահա զոգարիկ և անուշահոտ ծաղիկ մի ընտանեկան կենաց պարտիզին մէջ. մինչ զեռ բոլորովին խալթող փուշ մ'է, ինչպէս կ'ընեն, պարզ մկրտութեան անուամբ կոչել մայրը, Աննա, Հռիփսիմէ, Իսկուհի, և այլն, այնպէս որ շի լսուին այն զգալուն բառերը. մայրի՛կ, մայրի՛կ ջառ, և մինչև անգամ ոսկեմայրիկ (madre d'oro), ինչպէս կը գտնուին աշխարհիս վերայ մարդիկ՝ որչա այսպէս կը կոչեն լի դրօշմով և պանծանօք:

Վերջապէս, եթէ ուզենք աստ զանազան մարդկանց բարբը ու սովորութիւնները իրեւրաց հետ բազմաթիւ, թէ՛ մեծ և թէ՛ փոքր խրեբու մէջ, մենք ամենեւին ձանձրոյթ պիտի չի զգանք. ուստի, ամփոփելով մեր խօսքը, զարձնենք մեր աչքը արեւմուտքէն դէպ ի արեւելք, — միայն թէ պատճառաբանելու և հետեւութեանց յանգելու համար վկայութիւնք պէտք է արժանահաւատ լինին, — և տեսնենք թէ արդեօք մեղի, որ թէ և հետաքրքիր՝ բայց զինքը սիրող ենք, ինչ պատասխան պիտի տայ արեւելքը...

Ի Պաղատա, 1896.

Եմիկ Տեգա

ՌԻՎԵԻՍԻՆԻՍԻՆԻՍ Ի ՀԱՅՍՏ*

ՀԱՅ ազգն աշխարհիս ամենահին ժողովուրդներէն մին է... որոյ խանձարուբն է Ալլարատ կամ Մասիս լեռն, իւր գետն

է՝ Երասխ, իսկ լիճն է՝ Ուրմիա¹. Իսկ նորա աշխարհն բամբուռած է երեք պետութեանց մէջ, Ռուսիոյ, Թուրքիոյ, և Պարսկաստանի:

Այս տեղ մամրամամ կը մկարագրէ յօդուածը զերմ յիշեալ երեք պետութեանց հպատակ հայեւրու վիճակը և դրութիւնը: Երկրի մարեկան կողմը՝ հրէից մամ ցրուած են հայք, կ'ըսէ, և մոցապէս հմարագէտը՝ քաղաք և խորամանկ են գործոց և առուտորի մէջ, զոր արդիւնք կը համարի այն միշտ ցրուելու և զաղթիլու հակամէտ քաղաքակամութեամ կամ դրութեամ, որ սկսեք է թիւզամդակով կայսերաց ժամանակէն և կը շարունակուի մինչ ցարդ: Այն սակաւ և թոյլ դիմադրութիւնը՝ զոր ի գործ դրեք է հայ ազգն իւր ցըրմամ արդիւնք է, կ'ըսէ հեղինակը, իսկն բազմապատիկ դաւամտութեանց և զամոռը ստեղծ փոկոխիլու զերութեամ՝ որք յայտնապէս կ'երևին մուրա մէջ: Ինչպէս բնական է, կը յաւելու մաւզամազամ դաւամտը և կրօնք ատելութիւն յառաջ կը բերն ժողովրդեան մի մէջ և այնու պատակտուն և ամսիաբամութիւն յամենայն:

Հայոց աւանդութիւնք զարմանալիք են...: Բազմութիւ տեղական դրոյցներ ունին. օրինակ իմն, Տաթաւնի մէջ (ի կիլիկիա) շատ կը խօսուի Ս. Պաւղոս առաքելոյ մասին: Նոյն տեղայ եկեղեցին կառուցուած է առաքելոյն հիմնած հին շէնքի մի վերայ, և զերեզմաննոցին մէջ կը տեսնուի տակաւին ծառ մի, զոր՝ ըստ աւանդութեան՝ նոյն առաքելոյն տնկեր է: Այնոր շուրջ կը զըստունին հայոց շիրիմներն, որոնք զարդարուած են իւրաքանչիւր հանգուցելոյն արուեստը ցուցնող խորհրդական առարկաներով. վաճառականին շիրմին վերայ կը տեսնուին կշիռք և չափք, իսկ զարբնոյն՝ ուռն և սալ, և այլն: Կր ցուցնեն զարձեալ Ս. Պաւղոսի տունը և ջրհորը, ուր հաւատացեալը ուխտի կ'երթան: Սիս, որ կաթողիկոսանիստ քաղաք է, նըշանաւոր իւր հնութեամբն և պատմական յիշատակներով, որ ծաղկեցաւ երբեմն խաչկրաց ժամանակները, ներկայապէս ողորմելի աւանի մի երեւոյթն ունի՝ միջնաբերդին ներքն շինուած, ուր 550 տարի յառաջ կը բարձրանայր արքունի ապարանքն և Այնոր

* Եւրեպայ դրութիւնն քաղուածոյ է Contemporary Review թերթի 1896 տարուայ նոյեմբերի համարին մէջ գտնուած Theodore Bentի Ուղեւորութիւնք ի Հայս խորագրու մէկ յօդուածին:

1. Լաւագոյն էր բնել վանայ ժողով. կ'երևի թէ յօդուածագիրն վանայ կողմերը չէ պարտած, այն պատճառաւ ևս չէ յիշած զայն:

խեղճ տոնակներն՝ մին միայն վերայ կարծես մազցցելով վեր կը բարձրանան մինչև ի շրջապատն մեծ մենաստանին, ուր որ կաթողիկոսին աթոռն է։ Ամբողջ քաղաքը երկու մասի կը բաժնուի երկայն փողոցով մի, որ պազար կ'ընտրի, ուր տնտեսական օրերը խառնիխառն կը տեւանուի բազմութիւն մի ուղտերու, շորիներու և գոյեղգոյն սարազուք լեռնականներու, մինչդեռ արիւ լոկ օրերու մէջ կ'ամայնայ բոլորովին... Բնակչաց ազգատեսակներն ընդհանրապէս հնչունք են, և մեծաւ մասամբ նոցա ունեցած արուեստը կը նշանակեն...

Այս տեղ մոցա գործածած լեզուի միւրայ կը խօսի։ Մոյնպէս Մսոյ և Նշմիածմի կաթողիկոսաց վերայ, մոցա պատմութիւնը համառօտելով. և ի մասնաւորի Մսոյ համգուցեալ Մկրտիչ կաթողիկոսին վերայ կը խօսի, թէ Խնկպէս ճաքմալ չէր մատրի ի Մսո, այլ ընդհանրապէս Մարաշու լեռանց վերայ կը բնակէր, միշտ իւր հետ շրջեցընելով Մ. Գրիգոր լուսաւորիչ օրհմիալ բազուկը, և միայն միւրեղնի օրհմութեամբ արարողութիւնը կատարելու համար կ'իջնէր ի քաղաքը։ Դարձեալ կաթողիկոսաց կաթողիքն է յիշէ, որ թէպէտ մեղրկայապէս ողորմելի լացընութեամբ մէջ է, կ'ընէ, այլ ժամանակաւ շատ ճոխ և չքիղ եղեր է, այլ և այլ մկարդք գումագեղեակ, որուն համար յատկապէս արուեստատրմիքը բնութած եմ զարկատեսածնէմ։ Գովեստիւք կը յիշէ մնամապէս եկեղեցիք, որոյ մէջ կը տեսնուի շատ հոյս սրբոց պատկերներն։ Ոչ սակաւ հիացմամբ կը խօսի մոյնպէս միւրեղնի օրհմութեամբ արարողութեամբ վերայ, յորում սակայն կը պարսաւէ այնպիսի գեղեղումները, որոնք կարող եմ ուղղել մոյն իսկ ամենէն աւելի սուրբ և ճուրղակամ իրաց և ծիսից մէջ, մանաւանդ երբ ոմանք շահախնդրութեամբ մպատարկ և առաքելայ կը դարձունեն գամոնք։ Կը շարունակէ յետոյ.

Կաթողիկոսն իւր ծախուք կատուցեր է վարժարան մի, ուր կ'ուսանին բազմաթիւ ազգայն գաղղիներէն և թուրքերէն լեզուները, գրահաշիւ, աստղաբաշխութիւն և բնաբանութիւն։ Աշակերտք լի խանդով երգ մի երգեցին դպրոցի հիմնադրին և նորա ընկերակցող ուղեորացս առջև. այդ փորձիկ աշակերտներն, երբ կ'աւարանին իրենց ուսումնական շրջանը, կ'երթան յետոյ առաջնաեկու շրջակայ լեռնային գիւղականներու մէջ։

Հին միջնաբերդն, դաշտէն 2000 ոտք բարձրութեան վերայ շինուած, և երեք մա-

սանց բաժնուած երեք սեպաձև ժայռերէ և շրջապատեալ պարսպով մի՝ որ գրեթէ ողջ և անարատ մնացեր է, լի է եկեղեցեաց, պալատներու, բանտերու և ռազմագիտական տեսութեամբ կարևոր շինուածոց աւերակներով։ Անկեան մի մէջ կը հոսի մշտաբախ ջրոյ առուակ մի, ուստի կ'երթան ջուր առնելու այն ամէնքը, որոնք կարող են թողուլ յիւր, որ ամառ ժամանակ վատտառող է ջերմութեան, և երթալ լեռնային նայաւորները։

Մսոյ եկեղեցւոյն և կղերի կացութեամբ մասին խօսելով՝ յամկարծ հեղինակիմ գովեստից խումկները պարսաւածաց փայլակներու կը փոխուիմ. սառնակ յոռոտեսութեամբ չի եմ իւր խօսքերն, և ի մասնաւորի կը մեղադրէ այն սովորութիւնը, որով ստորին դասակարգի պատկաւմող կղերմ, դրամի կարօտ և ընտանիքը պահելու ստիպուած, սրբազան պաշտամանց հետ կը միացընէ մաւ ամենէն ստորին ստորին արուեստները։ Կը շարունակէ յետոյ իւր մկարագրութիւնը.

Գրեթէ ամենայն տուն առաջակողմը պատրգամներ ունի. և Հայք գրեթէ իրենց բոլոր կեանքը ասոնց վերայ կ'անցունեն՝ նոյն իսկ խոնաւ և ցուրտ օդերուն. միայն ձմեռ ժամանակ տուններուն ներքին կողմը կ'առանձնանան, որ միջին և քիչ մաքուր է։ Ամառ գիշերները փայտեայ ստիպէ տանիքին վերայ կը բնանան։ Առաւօտէ իրիկան լինայք՝ պաշտպաններուն վերայ կեցած՝ հաց կը շաղուեն, ցորենահատ կը մաքրեն, կը հիսեն և կը շաղակրատեն։ Նոցա գլուխինին ֆես կը կրեն, զոր աւելի հարուստներն սկիկ ապարօշով մի կը հաստատեն. և յոյն կանանց պէս թափառաշրջիկ չեն սորա, այլ միայն երբեմն երբեմն տարւոյն մէջ Ս. Գեորգ կապապովկեցոյ նուիրուած մատուռը ուխտի կ'երթան, որ ժայռալով, ծառերով և ծաղիկներով շրջապատեալ գուարճալի տեղ մ'է։ Իսկ արք՝ բարեկամք, զօրաւոր և յանգուստ են, և շատ կը տարբերին մայրաքաղաքին մէջ բնակողներէն և Զմիւռնիոյ հայ վաճառականներէն...

Հայութեան ուրիշ կեցութիւն մ'ալ է Զուրա, Սպահանի մօտ և պարսիկ Շահին իշխանութեան ներքև։ Զուրայի և սահմանակից լեռնային գիւղերուն Հայք, թերեւս աւելի քան զայլս, անաղարատ և հաստատուն պա-

հեր են իրենց ազգային սուբորութիւնները և տարազը: Կանայք փողոցաց մէջ կը շրջին իրենց բնիկ ազգային կամրազոյն արարազով, և զօտի մ'ունին մէջքերին՝ արծաթեայ ճարմանցով մի ազուցուած: Քուրդ—ի—բաշա—յի մէջ, որ լեռնոտ երկիր մ'է Սպանանէն զրեթէ 50 մղոն հեռու, կանայք քող մ'ու նին իրենց բերանին վերայ, որովհետեւ ան վայել կը համարին ցուցրնել իրենց շրթունքը տարատեստ անձի մի: և հրաման չունին խօսելու արանց առջև, մինչև որ չի ծնա նին իրենց անդրանիկ զաւակը: և ամուսնութեան վեց տարիները չի լրացած՝ չեն կարող ազատաբար խօսել և կենակցել իրենց ամուսնոյն հետ անգամ:

Ջուղա ունեցած է իւր ամենամեծ բարգաւաճման ժամանակը, և ի մասնաւորի՝ տաֆիական իշխանութեան միջոց՝ քաղաքականութեան և ճոխութեան մէջ այնպիսի կէտի մի հասաւ, որ յայտնի կերպով կը ցուցնէ Հայոց մեծ բնագոնակութիւնը քաղաքականութեան, արուեստից և վաճառականութեան մասին, եթէ նպատաւոր հանգամանաց մէջ զանուէր ալլ ազգն: Բայց հոս նաեւ այնպիսի տխուր միջավայրի և աննպաստ դրութեան մէջ կը գտնուին Հայք, որ զրեթէ բոլորովին չիջեր է իրենց մէջ այն բնիկ գործունեայ և ձեռներեց հոգին, և քաղաքն անկման վիճակի մէջ է: Ջուղա ներկայացէն աղքատ և կիստկործան քաղաք մ'է, թէպէտեւ աւերակաց մէջ անգամ կը տեսնուի իւր ունեցած շքեղ անցելոյն ազօտ պայծառութիւնն:

Իկեղեցիք շատ կեղեցիկ են, և մայր եկեղեցւոյ պատերն նկարուց զարդարուած են, որոնք կը ներկայացընեն Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի կրած շարքարանքները՝ զորս առաւ իրեն Տրդատ իւր հօրեղբորդին: Կը տեսնենք վարձեալ նոյն պատկերաց մէջ Նաբուգոդոնոսոր թագաւորին պատմութեան յիշատակ մի, որ պատահեր է Տրդատոյ և

նորա պաշտատկաններուն՝ վայրի խող դառնալով ի պատիւ այն յայրատ հայեցուածնեւուն, որովք նայեցան Քրիստոսի պարկեշտագեղ ազականոյն Ս. Հովհաննէս և նորա զայնիկն վերայ: Ս. Գրիգոր ազօթիւք բշկեց զիրենք՝ որոնք դարձեալ մարդկային կերպարանք ստացան, և ի յիշատակ այս հրաշալի գեպքիս հաստատեց հինգ աւուրց տօն մի՝ Ստաշաւորք կոչուած, զոր ամենայն ճշգրտութեամբ կը պահեն մինչև ներկայ ժամանակս: Ելեկղեցւոյ որանկարուց մէջ կը տեսնուի դարձեալ Տրդատ, որ իւր պաշտատկաններուն հետ միասին եկեղեցւոյ մի հիմունքը կը հաստատէ (յսմին 302) այն տեղը, ուր երկընդէն աստուածային լոյս մ'իջեր էր, ինչպէս որ տեսեր և պատմեր էր Ս. Գրիգորը: . . .

Գեղեցիկ է նաեւ Ս. Գեորգոյ եկեղեցին, ուր կը գտնուի մեծ քար մի, որ՝ ըստ աւանդութեան՝ Լլմիածնէն եկեր է այն տեղ ուր միջին, և որոյ վերայ նստելով տեղացիք կը բշկուին իրենց հիւանդութիւններէն: . . .

Հայ ազգին ամենէն աւելի հարազատ ներկայացուցիչը կը գտնուին Ուրմիոյ աղի լճին չուրկակաները, որոնք Նոյի սերունդ կը համարեն իրենց զիրենք, և միշտ բնակեր են այն սրբազան լեռան հովանոյն ներքև, որոյ վերայ իջեր է սասանն: Ուրմիոյ լիճն յիւրախ շատ տխուր կերպարանք մ'ունի. աւերեւեան և արեմտեան կողմերէն փակուած է լեռանց մեծամեծ շղթաներով, որոնք կը սկսին Սիւննտէ և Ալարատէ. իսկ հիւսիսէն՝ աղի գետեր կը թափին մէջը, որոնք ժայռոտ և ամուլ ափանց միջին կ'անցնին կոտ գան: շճին եղբրքն բոլորովին ամայի են և զուրկ ո՛ր և է բուսականութենէ. իսկ ջուրն աղի և աւելի թանձր է քան Միւսեալ ծովուն ջուրն, որուն մէջը բնաւ չեն ապրի ձկներ: Սոգոմ և Գոմոր քաղաքաց արկածին նման գեպքեր կ'աւանդուին նաեւ այս տեղ, և մինչև իսկ կը պնդեն ոմանք՝ թէ տարւոյն մէկ քանի եղանակաց մէջ՝ լճին

1. Տրդատ հօրեղբորդին չէ Լուսաւորչի՝ այլ պարսկ ազգական, ըստ աւանդութեան, և կամ թագաւորական արշակունի ցեղէ. ըստ նոր կարծեաց պր. Գեղեցի (հմտա. Սկզբնաղբ. հայկ. եկեղեցւոյ, տպ. ի վնեստիկ, 1896, յէջ 103-104):

1. Այդ աւանդութեան համեմատ եկեղեցին ևս կը կոչուի Լլմիածին:

խորերը կը տեսնուին ընկղմուած քաղաքներու լուսն պարիսպներն : Գրեթէ երեսուն հինգ տարի առաջ պարսիկ կառավարիչ մի ջանաց շահաբեր ընել այս կողմանց արդիւնքները . բայց երբ մեռաւ նա, լինն գարձեալ իրեն նախկին ամայութիւնը ստացաւ :

Ուրմիայ շրջակայ զաշտորայքը սակայն շատ արգասանգ երկիրներն են, որոց նման շատ սակաւք կը գտնուին բովանդակ Պարսկաստանի մէջ, և մերձակայ հայ քաղաքներն ամենալաւ միճակի մէջ են քան ուրիշ կողմերու քաղաքներն : Օրինակ իմն, Պինասպ՝ շատ ծաղկած և բարգաւաճ քաղաք մ'է . տներն այգիներու և թզենաց մէջ պահուած են, փողոցներէն զետեք կ'անցնին՝ որոնք բազմութեամբ կ'իջնեն մօտաւոր հիւսիսէն իւր անունը (Պինասպ — ջրերու մէջ) . կրնայ նա աշխարհիս շատ տեղեաց հետ մըրջիլ իրեն ծաղկած զուարթութեամբ :

Այս տեղ հայ գերեզմանաց շիրիմներն զուրկ չեն բոլորովին արուեստական գեղեցկութենէ, ուր կ'երևին հիւսածաձև զարդոց ճոխութեամբ հայկական ճարտարապետութեան օրինակներ, որոնք բնականական ոճը կը յիշեցընեն :

Ամեն մէկ քայլին՝ զոր կ'ընէ մարդ զէպի հիւսիս՝ կ'ածի հայ բնակեաց թիւն քաղաքաց և գեօղից մէջ . և երբ կը մօտենայ մեծ լեռան և Երասխի, կը զգայ մարդ թէ հայ աշխարհի բուն սրտին մէջ կը մտնէ...

Երբ կը հասնինք Երասխայ գետահովտը, կարծես ամենայն ինչ կերպարանափոխ կը լինի զիւթութեամբ մի՝ տեղայն բնիկ կառավարութեան բարերար ազդեցութեան ներքեւ : Փաղաքներն հիւսալի կերպով բարգաւաճ և յառաջադիմ միճակի մէջ կը զբաւուին : Մինչդեռ Երևան երեսուն տարի առաջ, պարսիկ իշխանութեան ներքեւ, զրեթէ Ջուղայի միճակն ունէր, հիմակ կատարեալ եւրոպական քաղաք մի՛ եղեր է, իւր շուկաներով և ծառայիւններով, իւր թատրոններով և ուրիշ արդի կենաց բոլոր պահանջած իրերով . եւրոպացոց նման կը զգենուն, և երևանի հայ տիկին մի՝ առանց անցորդաց ուղապրութիւնի գրաւելու՝ կարող պիտի

լինէր երթնելել Լոնդոնայի Հայդը — Փաշքի մէջ : Արդի քաղաքականութիւնն՝ նոր ջրհեղեղի մի նման՝ որբեր տարեր է նոյն տեղերու բոլոր նախկին նկարագրող իրերը և սովորութիւնները, բայց միանգամայն ինչ որ ահաւոր և անզուրկ բաներ կային, Հին պարսիկ պարստէ՝ հանդերձ իրեն սարպական ժայռով, ուսկից վայր կը զլորէր կառավարին զանոնք՝ որ կ'արհամարհէին իրեն իշխանութիւնը, կը ցուցընեն արդ օտարականին իբր հնազդիտական հետաքրքրական առարկայ մի :

Ուրափ որ կը մօտենանք Այրարատ (Մասիս) լեռնաւ, այնչափ աւելի կ'ածին ջրհեղեղին պ'աճաւ զրոյցը և աւաղուութիւնը : Ի Մասիս, պարսիկ հողին վերայ, շիրիմ մի կը ցուցնեն՝ ուր կը հանգչին իբր թէ Մովսիսի Մարիամ կնոջ՝ ոսկորներն, որուն անուամբ կոչուեր է նաեւ երկիրն (Մարանդա փոխանակ Մարունդայի, որ հոս հաստատուած հռովմայեցի գաղթականութիւն մ'է) : Այս կողմերս կը բռնան յունական կոչուած բոյն, որ այնչափ կը նմանի ձիթենոյ՝ որ Նոյ (հեղինակին կարծեաց համամատ) շփոթեր ձիթենի կարծեր է, երբ տեսեր է տապանը դարձող աղան նոյն բերանը :

Ի Նախիջևան (քաղաք Նոյի, կը կոչէ հեղինակն), ուր բնակեցաւ Նոյ իւր բոլոր կենօք չափ, կը ցուցընեն տակաւին խորհրդաւոր նահապետին շիրիմը, և այն որթը՝ որուն պտուղն արեցողց զինքը . բայց ուրիշ նման օրթմունք մ'այլ կը ցուցընեն յերևան : Այրարատ լեռն, ու Երասխայ զաշտագետնոյն վերայ կը բարձրանայ իւր երկու գագաթներով, կը յիշեցընէ (կ'ըսէ հեղինակն) քունդիստի սեղան մի՝ որոյ վերայ գտնուին անհաւասար բարձրութեամբ երկու շարքաբայ կոներ : Իւր ստորտը կը գտնուէին երբեմն Հայոց ամենէն աւելի ծաղկած քաղաքներն, և Բագրատունի թագաւորաց մայրաքաղաքն Անի՝ իւր երեքհա-

1. Մովսիսի կնոջ անունն էր Մեգիստիլա, ըստ Ս. Գրեցի (Եւ. Բ. 21), անուշտ ապա քոյրը հասկնալու է այս տեղ :

րիւր եկեղեցիներով . իսկ ներկայիս՝ սակաւ եկեղեցիներ և սակաւ աւերակներ կան՝ որոնք յիշեցրեն անցեալ պայծառութիւնը :

Որ ճոխամայ հեղինակմ այս տեղ շքմանով վերայ, մորա ճոխ թամբարամիմ և (հէրոգանմ) ճեմարամիմ վերայ՝ ուր երեքհարիւր հայ պատամիք կ'ուսանիմ, կ'ըսէ . կը յիշէ զբատումը՝ ուր կը գտնուիմ զբթէ ամէմ լեզուով զըքեր . կը գովէ մոջարամաց մաքրութիւնը և ըմդհամուր վամքիմ և շէմքերուկ կարգաւորութիւնը, զոր բաղդատեւ լով Սոյո հետ՝ ամհամեմատ վեր կը գտնէ զայս : Յատկապէս հիացմամբ կը յիշէ զամեմատումը, և այն թամկազիմ առարկամեքը՝ որոմք կը պահուիմ այնտեղ, որոց մէջ կը յիշէ մանկ հեզմակամ ժպիտով մի՝ տապամիմ այն կտորը, զոր տուեր է հրեշ տակմ ջ . Յակոբայ մթըմացոյ . տեսեր է ճոխ ձեւազարատումը, որոյ մասիմ շատ զովեսամեր կը շուայէ, և այն : Յետոյ բաղդատութիւն մի կ'ըմէ եւրեք պետութիւնաց մերքն գտնուած Հայերում, թէ ի՞նչ աստիճան զարգացեր են կամ ո՞չ՝ գիտութեանց և արուեստից մէջ, և ի մպաստ ազգերմուս կը յորդորէ եւրոպացիքը՝ ի մկատի առնուլ մորա մերկայ և անցեալ համգամամքմեքը, և այսու կը վերջացնէ իւր յօդուածը :

Հ. Յովհ. Թորոս .

Մ Ո Ւ Ր Ա Տ Ե Ա Ն

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

Ի ՊԱԴՌԱՆ

ԵՒ ԲԱՑՈՒՄՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐԵՐԱՆԻ

Սկսեալ 1876 ամէն մինչև ներկայ 1896 տարեթիւս՝ վէնեակոյ Մուրատ — Բափայէլեան վարժարանի վարչութիւնն՝ իւր ուսումնաւարտ ընտրելագոյն և քաջութիւն աշակերտներէն զմանս, ուղարկեր է նաև Պաղուսյի խալալկան Համալսարանին ուսմանց այս ինչ կամ այն ինչ ընթացքը կատարելու, և ընդունելու ուսուցչապետական աստիճան (Dottorato), յօգուտ անձանց և ազգիս միանգամայն փասն տարուան փորձերու յաջող արդիւնք, քաջալեր մատուցին նոյն վարժարանի վարչութեան՝ զեռ աւելի ընդարձակելու այսու-

հետև իւր գործունէութիւնը . և վերջին տարիներուս մէջ, Միլիթարեան միաբանութեան կեդրոնական վարչութիւնէն բարեփոխուած ուսումնական նոր ծրարքին համաձայն, նոր կենդանութիւն և զարգացումն տալով նոյն գործին, գիրացընել համալսարանական ընթացիկ ուսումը՝ նիւթական և բարոյական միջոցներով, որպէս զի կարելի լինի այդ ընթացքին բարեաց հաղորդ ընել բազմաթիւ աշակերտներ, ինչպէս որ անմահ յիշատակաց վայելող բարերարին Մուրատայ նպատակն ու փափաքն եղած է :

Այս եռանդեամբ շարժեալ հարկ եղաւ նախ պատրաստել պատշաճաւոր բնակարան և կարևոր եղած իրք և անձինք, կազմուել համար կարգաւորապէս համալսարանական վարժարանի մը համայնքը, ըստ որում ներկայիս մէջ կը գտնուի Չանազան գլխոց վերաբերեալ թէ՛ բարոյական և թէ՛ նիւթական պատճառք, առ այժմ աւելի գործադրելի և խոհական ցուցին համալսարանական վարժարանի կառուցման համար առաւելութիւն շնորհել Պաղուսյի՝ քան ուրիշ ուսումնական — կեդրոն ծանուցեալ քաղաքաց Եւրոպայ :

Համալսարանական վարժարանս կարող է միանգամայն 15 ուսանողաց բնակարան, ուսետտ և ուսումնական ծախք և գործիք մատակարարել ձրիաբար :

Մինչև ցայսօր Պաղուսյի համալսարանին մէջ իրենց մասնագիտութեան ընթացքը աւարտող և ուսուցչապետական աստիճանաւ նշանաւոր հանդիսացած աշակերտք, որք առ ի փորձ յաջողութեան ուղարկուած էին զանազան ժամանակներ, եղեր են հետևեալներն .

Պ. Գեորգ Ալեանդրեան, Կոստանդնուպոլսեցի, ընդունեցաւ աստիճան փաստաբանութեան, յամին 1868 :

Պ. Յարաբէկեան Զիկայեան, Կոստանդնուպոլսեցի, ընդունեցաւ աստիճան Երկրաչափ-ճարտարապետութեան, յ' 9 Սեպտեմբերի 1882 տարւոյ :

Պ. Վիկտոր Մարիենեան, Կոստանդնուպոլսեցի, ընդունեցաւ աստիճան Բժշկութեան, ի 18 Յուլիսի 1883 տարւոյ :